

KÖVÁGÓ SAROLTA

ÜVEGHÁZ – ÜVEGSZIGET

BUDAPEST, V. KERÜLET, VADÁSZ UTCA 29.

2005. május 2-án nyílt meg Budapesten az V. kerület, Vadász u. 29. sz. alatt az az emlékszoba, amelyet a Carl Lutz Alapítvány létesített az egykori, Kozma Lajos által tervezett Üvegházban, Weiss Arthur táblaüveg-nagykereskedő raktár- és irodaházában.

Az épületet a Nemzeti Erőforrás minisztere műemlékké nyilvánította. (53/2011. VIII. 25. sz. rendelet 30. §.) A védetté nyilvánítás célja a modern stílusú épület építészeti, képző- és iparművészeti értékeinek megőrzése. A ház a múlt század harmincas éveiben unikumnak számított, és megjelenésében ma is őriz olyan elemeket, amelyek a nyolc évtizeddel ezelőtti esztétikumra és műszaki megoldásokra utalnak. A vészorszak idején betöltött szerepe pedig kiemelkedő.

A „HÁZ” – A TERVEZŐ – A TULAJDONOS

Kozma Lajos (1884–1948) a 20. század első felének kiemelkedő építésze és iparművésze, 1934-ben kapta a felkérést Weiss Arthur nagykereskedőtől üzletházának megtervezésére.

Kozma, aki pályafutása kezdetén a századforduló szecessziós, népies irányának követőjeként indult, elsősorban grafikai, bútortervei alapján vált ismertté. Borítótervei, il-

*Az Üvegház
az 1930-as
években.*

*Seidner Zoltán felvétele.
Magyar Építészeti
Múzeum*

lusztrációi, festett bútorai hamar közkedvelté tették, s bár indulásakor a jeles építész, Lajta Béla tervezőirodájánál is dolgozott, épülettervezéssel csak a 20-as években kezdett foglalkozni. Ez időből is csak néhány családi háza vált ismertté, például a Kner család háza Gyomán. A Kner nyomdával már korábban szoros kapcsolata alakult ki grafikai munkássága révén.¹ A Tanácsköztársaság alatt betöltött szerepe miatt (tagságot vállalt a Művészeti Direktóriumban² a későbbiekben állami építészeti megrendelést nem kapott,

*A belga üveglépcső a színes márványüveg falburkolatú lépcsőházban.
Seidner Zoltán felvétele. Magyar Építészeti Múzeum*

*Az Üvegház éjszakai
kivilágításban.
A kép előterében
a Magyar Labdarúgó
Szövetség épületének
bejárata látható.
Seidner Zoltán felvétele.
Örökségvédelmi Hivatal,
Fotótár*

iparművészeti tevékenységét azonban elismerték: 1925-ben állami aranyéremmel tüntették ki.³ Az 1930-as években fordult érdeklődése a funkcionális típusú építészet felé, a Bauhaus építészeinek hatása megjelent mind az általa tervezett villák, családi házak, nyaralók, mind a nagyvárosi reprezentatív jellegű épületek esetében. Ilyen például a budai Margit körúton álló lakóház, alsó szintjén a hajdani Átrium mozival.

Az 1934-ben épült Üvegház egészen más igénnyel épült, mint Kozma korábbi megrendelése. A feladat az volt, hogy az épület külsejében is reprezentálja funkcióját: üvegkereskedéssel foglalkozó üzletház, amelyben iroda, raktár és lakás is helyet kapott. Kozma szerette és felhasználta az üveget építőanyagként, díszítőelemként és bútortervein egyaránt. Családi ház terveinek enteriőrjén gyakran helyezett el üveges polcot, szekrényt, illetve üvegezett asztalt.⁴ *Vámos György*: Üvegsziget című, 2008-ban megjelent kötetében, melyet Carl Lutz és a budapesti cionisták mentőakciói emlékének szentelt, idézi a *Tér és Forma* építőművészeti folyóirat 1935-ös, januári számát, amely Seidner Zoltán fotóival mutatja be a Vadász utcai házat.⁵ A fotók alapján is jól érzékelhető, milyen lehetett az akkori Üvegház. A vízszintes tagolású épület jelentősen elütött a környező háztól, s már ezzel is felhívta magára a figyelmet. A homlokzatot fényes fekete és fehér opálüveg uralta, üvegfelirat hirdette az épület nevét. A földszinten különböző formájú üvegtéglát alkalmazott borításként és falfelületként, s ezzel az épület külsejét egyben reklámként is használta.

„Az I. emeleti lépcsőház üvegezett ajtókkal van ellátva. Az előtérben irodába jutunk, melynek két oszlopa mennyezetig tükörrel van burkolva úgy, hogy e két tüköroszlop egyúttal fogas és ernyőtartó is. A nagy iroda áttekinthető üveggel van az egyes osztályokra osztva úgy, hogy a főnöki irodából mindent kitűnően lehet látni...”⁶ „A lakáslépcső az üvegnek épp másik felhasználását mutatja: itt a lépcső vasbetonból van építve, a fellépők vörös linóleummal vannak burkolva, a homloklapok kék üveggel, az élek bronzal vannak leborítva. Ennek a lépcsőnek a gerendaszerkezete fekete és fehér üveggel van burkolva, a korlát szintén krómozott vasba foglalt drótüveg...”

Az építészeti üvegfelhasználás különböző módozatai mellett egyéb különleges problémák megoldására is vállalkozott a tervező. „Az Üvegház elgondolásának

problémája az volt, hogyan lehetne egy épületben elhelyezni a következő funkciókat: földszinti raktár, kereskedelem részére áruátvétel és pénztár, kapcsolat a meglévő raktárakkal, ellenőrizhető följárat az emeleti nappali eladási irodába, közvetlen összeköttetés az udvari raktárakkal és pedig keskeny vágányú vasút és egytonnás, a kapubejárat mennyezetére felszerelt futódaru segítségével, az ezzel csatlakozó manipulációs helyiséggel, garage, amely csak az utcára nyílik...⁷

Az itt leírtakból ma is megtalálható még a teherbejárat mögötti sín, a mennyezetre szerelt futódaru tartószerkezete, az egyik lépcsőház még őrzi az üvegburkolat maradványait, az épület külső képe azonban erősen megváltozott. A vízszintes tagolást szerencsére nem bolygatták. Az egykori bejárat feletti előtető, amely üvegcsempéből állt, eltűnt, de a leromlott épület nyugodt arányai ma is őriznek valamit egykori mivoltából. Említést érdemel még, hogy a *Tér és Formában* megjelent cikk fotóit az a Seidner Zoltán készítette, aki a kor legismertebb épület-fényképese volt, és akivel a 30-as évek elejétől Kozma rendszeres kapcsolatban állt. Építészeti, belsőépítészeti fotóit vele készítette. Így a fotós kiválóan értette az építész szándékait, fotográfiái többek, mint egyszerű enteriőr-felvételek vagy épületfotók, így kaphat az utókor valóban hű képet a ma már elpusztult értékekről, és nyerhet bepillantást az egykori Üvegház belső tereibe is.⁸ Az Üvegház megrendelője, Weiss Arthur 1933-ban lett a bécsi alapítású cég vezetője. Apja, Július Weiss 1897-ben létesítette budapesti lerakatát; az évben, amikor fia, Arthur született. Július Weiss akkoriban települt át Budapestre, és kapott magyar állampolgárságot, s a későbbiekben az ifj. Weiss Gyula nevet használta.⁹ Ezért is lehetett a *Tér és Formában* megjelent 1935-ös cikk címe az *Ifj. Weiss Gyula üveg nagykereskedő üzlet- és raktárháza*, bár ennek az épületnek a tervezésére a megrendelést már fia, Weiss Arthur adta, a kereskedőházat ő üzemeltette, és az ő tevékenységéhez fűződnek a 40-es évek történései is.

Weiss Arthur kereskedelmi akadémiát végzett, részt vett az I. világháborúban, a háború után pedig két testvérével, Vilmostal és Viktorral együtt vezette az apai üzemet, de 1933 után tulajdonképpen ő lett a cégvezető. Az 1930-as évek elején egy tüzesetet követően került sor a Vadász utcai épület újjáépítésére, és ekkor adta a megbízást Weiss Kozma Lajosnak az új épület megtervezésére és felépíttetésére. „Az építkezés fővállalkozója Dénes és Erős oki. mérnökök és építőmesterek voltak.”¹⁰ A Weiss család erős cionista kötődésű volt, a magyarság iránti elkötelezettségük mellett a zsidósághoz való tartozásuk is elevenen élt bennük. A család egy része már korán Palesztinába költözött, Weiss' Arthur pedig feladatokat vállalt a budapesti zsidó hitközség életében. A

*Carl Lutz és Szluha Károly, az alkonzul állandó gépkocsivezetője Budapesten.
ETH Archiv für Zeitgeschichte, Zürich*

40-es évek kezdetén, a zsidóüldözések megindulásakor, kapcsolatba került az 1931 óta Budapesten működő ú.n. Palesztina Hivatallal és a Palesztinába kivándorlók ügyeinek¹¹ szorgalmazásával és a hivatal titkárával, Krausz Miklóssal. Weiss Arthur élete ez időtől fogva már az Üvegház új korszakához kötődik, melyben alapvetően megváltozott az épület funkciója. Az üzletházból az embermentésnek olyan szigete lett, amely emberek sokaságának jelentett menedéket. Ehhez az is kellett, hogy Weiss találkozzon azzal az emberrel, aki az embermentő tevékenységet megszervezte és irányította, és ez Carl Lutz volt, a svájci magyar nagykövetség konzulja.

AZ EMBERMENTŐ DIPLOMATA

Carl Lutz 1895-ben született a svájci Walzenhausenban. Középiskolái befejezése után 1913-ban az Egyesült Államokba utazott, ahol a metodista John Westley iskolában, később (munka mellett) washingtoni egyetemen folytatta tanulmányait. Jogi és történelmi diplomát szerzett és 1923-ban a svájci követség alkalmazottja lett. Diplomáciai pályáját 1935-ben Jaffában, mint a palesztinai svájci konzulátus irodavezetője folytatta. Még Amerikában házasságot kötött honfitársnőjével, Gertrud Fankhauserral. A palesztinai évek alatt közelről találkozott azzal az égető kérdéssel, amely a zsidóság és a palesztinai arab lakosság között erősödő feszültséget jellemezte, és az Európából egyre nagyobb számban megjelenő, hazát kereső zsidóságot érintette. Az Európában a hitlerizmus nyomán megjelenő zsidóüldözések hatására írta diplomáciai jelentésében 1939 nyarán: „Míg 1931-ig a bevándorlás fő motívumai vallási és ideológiai természetűek voltak, úgy ez a tény a németországi nemzeti-szocializmus előretörésével és az alapvető politikai fordulattal egyszeriben megváltozott. Amitől Közép-Európa zsidó lakossága évek óta félt, egyik napról a másikra valósággá vált. Száz ezreket állítottak azon válaszút elé, hogy hagyják el az államot, amelyben élnek és keressenek menedéket maguknak másutt.”¹² A háború kitörése után, a korábban az angol érdekeltségű Palesztinában három képviseletet is fenntartó Németország, megszüntette konzulátusait, s felkérte a semleges Svájcot érdekeinek képviseletére, és így egy ideig Carl Lutz lett a német érdekek képviselője is. 1940-ben egy rövid időre hazatért Svájcba, de Jugoszlávia 1941-es német lerohanása után jugoszláv felkérésre egy ideig ellátta az ország berlini képviseletét.

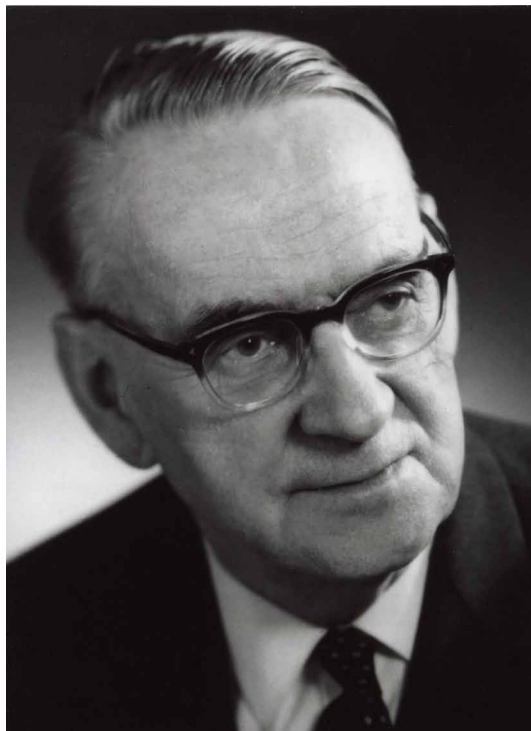
A háború menetében 1941–42-ben bekövetkezett változások következtében az egymással szemben álló felek közötti diplomáciai kapcsolatot a semleges Svájc külügyminisztériuma koordinálta. A berni külügyminisztérium Idegen Érdekeket Képviselő Osztálya 1942 decemberében Budapestre küldte Carl Lutzot, hogy itt is vegye át az azonos nevű osztály vezetését. A budapesti iroda a Szabadság tér 12. szám alatt rendezkedett be, a (svájci követség a Stefánia úton állt, de Lutzék a várbeli brit követség épületében laktak). Lutz palesztinai tapasztalataira épített a hivatali ügykezelésben és a kapcsolatépítésben, elsősorban a kivándorlási iratok ügyintézésével. Rövidesen kapcsolatba lépett a Palesztina Hivatallal, Krausz Miklóssal és a Magyar Cionista Szövetséggel is.¹³ Csakhamar széleskörű hálózat épült ki körülötte, a Nemzetközi Vöröskereszt, a Svéd Vöröskereszt és különböző humanitárius szervezetekkel való kapcsolata révén.¹⁴

Magyarország 1944. március 19-i német megszállása után Carl Lutz feladatai megsokasodtak. Nemcsak a kivándorlások elősegítése lett az elsődleges feladata, de az egyes személyek, majd lassan tömegek menekítése úgyis, hogy igazolványokkal, hamis útlevelekkel, védlevelekkel, tömeges és egyéni hamis okmányokkal, ill. személyes biztonságuk védelmére bűjtatással, elrejtéssel segítsék őket.

Ezen a területen kapcsolódott össze Carl Lutz, a diplomata és Weiss Arthur, az üveg-nagykereskedő életútja, és lett tevékenységük színtere az Üvegház. 1944 áprilisában felfüggesztették a Palesztina Hivatal működését, és Lutz segítséget nyújtott a Hivatal ideiglenes további működéséhez. A Palesztinába való befogadási nyilatkozatok (certifikátok) érvényesítéséhez és a szomszédos országokból menekült zsidók továbbszökéséhez próbáltak segédkezet nyújtani. A Lengyelországból, Szlovákiából érkezett fiatal cionisták, a halucok (úttörők, pionírok) Magyarországra is kiterjesztették tevékenységüket, és korábbi tapasztalataikra építve olyan menhelyeket kerestek, ahová az üldözötteket menekíteni lehetett. Tevékenységükhöz igen fontos láncszemként kapcsolódtak Carl Lutz diplomáciai ismeretei és gyakorlata az igazolványok beszerzésében és felhasználásában, ül. azokkal a tárgyalásokkal, amelyeket a hivatalos szervekkel folytatott.¹⁵

Magyarország svájci nagykövete Maximilian Jaeger volt, akivel Lutz hetenként konzultált a hivatalos lépésekről, amelyek megbízott konzuli feladatát érintették. A semleges országok kapcsolatai, a svájci, a svéd, a portugál, a spanyol és a vatikáni misszió együttműködése ezekben a szörnyű időkben rendkívül fontos és kényes feladat volt, és valójában ezek élete függött attól, hogy az emberiség érdekében megértsék egymást a hivatalok munkatársai.

1944 nyarán „...kezdt kialakulni az a fogalom- és eszközrendszer, amely néhány hónapon belül ezek védelmét – igaz, nagyon is ingatag – biztonságát szolgálta. A legfontosabbak a különféle személyi iratok voltak. A svájcihoz hasonlóan svéd igazolványt kaptak a rokoni, esetleg intenzív üzleti kapcsolatokkal rendelkező személyek és hozzátartozóik.”¹⁶ „Az oltalomlevél ötlete a segélyakciók kezdeti szakaszában merült fel... ugyanazokat a személyi adatokat tartalmazta egy fényképpel együtt, amit egy szokásos útlevél, továbbá egy kérést, hogy felmutatójának mindenki nyújtson segítséget és támogatást.”¹⁷

Carl Lutz arcképe.

ETH Archiv für Zeitgeschichte, Zürich

*Gertrud Fankhauser
az 1940-es években.*

Carl Lutz felvétele.

Ágnes Hirschi gyűjteménye

A svéd oltalomlevelet Valdemar Langlet, a Pázmány Péter Tudományegyetem lektora és a Svéd Vöröskereszt megbízottja fordította magyarra és németre. Jogilag tulajdonképpen érvénytelennek volt tekinthető, de ez akkor mégis életet mentett csakúgy, mint a Carl Lutz és társai által forgalmazott egyéb oltalomlevelek. De hasonló célú fényképes okmányt adott San Salvador konzulja, és igen tekintélyes oltalomlevélnek számított a Vatikáné is.

Miközben 1944. január-februárjára már világossá vált még a német hadvezetés számára is, hogy lassan utolsó erőtartalékaikat kell bevetniük, Magyarországon ez év tavaszán a német megszállás a zsidók legszörnyűbb üldözését hozta. 1944 májusában a vidéki zsidó gettókból megindult deportálásuk Németországba. „A napi négy vonat indítása Magyarországról május közepétől rutinfeladattá vált... A deportáló törzs – a titkosság miatt a telefont mellőzve – a megyeszékhelyeken települt német kommandókkal futárok és rádiók útján tartott kapcsolatot. Minden vonatról indulási jelentés készült. „Menekülésre ekkor már alig adódott lehetőség. A gettózás előtt még több esély volt: átszökni Szlovákiába vagy Romániába (főként cionista szervezetek támogatásával), esetenként bujdosás az országban, vagy elmerülés a főváros rengetegében.

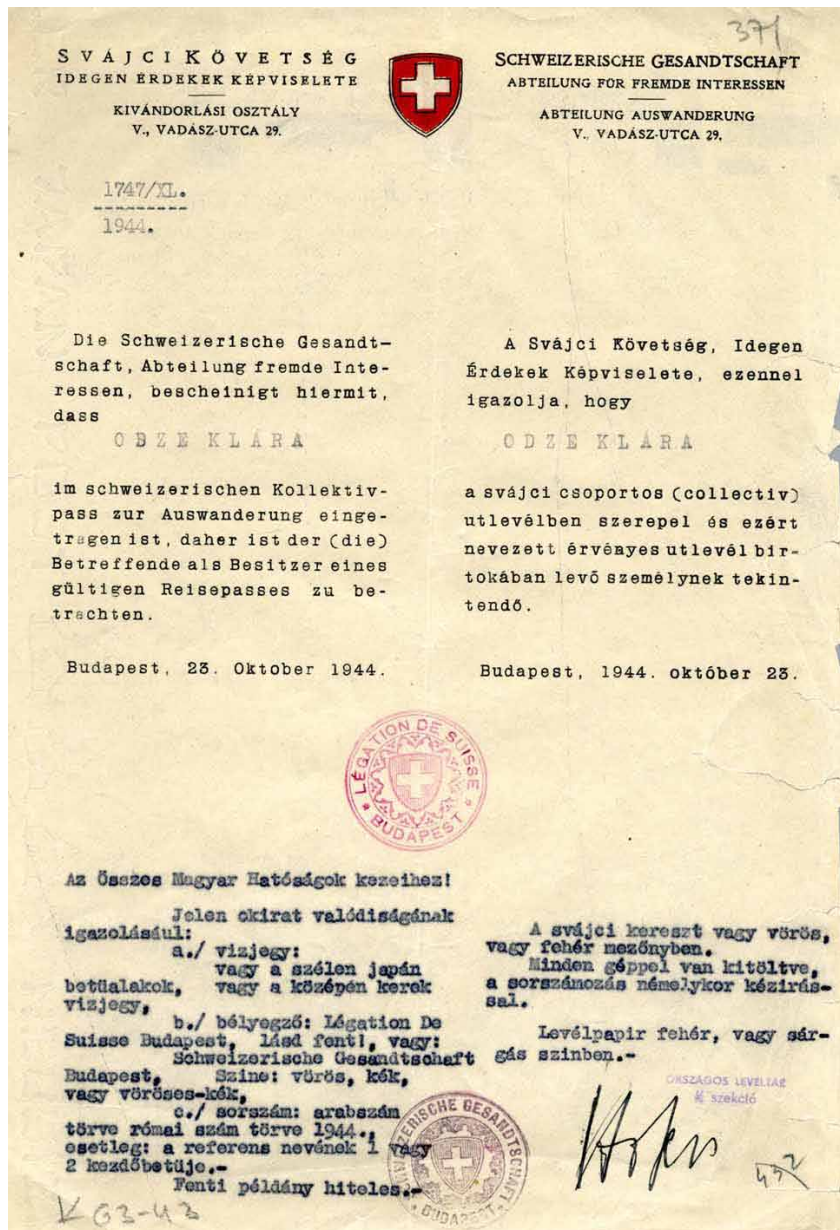
A vidéki gettókból a zsidók önmentéséért dolgozó, minden áldozatra kész cionista fiataloknak néhány tucat fiatal sikerült, legtöbbször maguk gyártotta iratokkal a fővárosba menekíteniük.”¹⁸

Roosevelt amerikai elnök már március 24-én üzenetet küldött a magyarországi zsidók védelmében, XII. Pius pápa is felhívást intézett Horthy Miklóshoz, V. Gusztáv svéd király június 30-án tiltakozott.

Carl Lutz tárgyalásokat kezdeményezett az SS magyarországi képviselőivel és a magyar kormány tisztviselőivel. Felkérte Edmund Weesenmayert, a német birodalom teljhatalmú és rendkívüli követét, hogy a „Palesztina-certifikáttal” (befogadó nyilatkozattal, mai szóval: vízummal) rendelkezők kiutazását engedélyezze.

A koronatanács és a minisztertanács végül 7800 személy kivándorlásához hozzájárult,

majd Hitler július 10-én jóváhagyta az engedélyezést. A kiutazó létszám értelmezésében ugyan a felek eltérően vélekedtek, de végül is csak mintegy 1700 főnek sikerült elhagynia az országot az ú.n. Kasztner-vonaton, a Kasztner Rezső által folytatott egyezkedések eredményeként. A tömeges kivándorlás ugyan nem valósult meg, de ezek bizakodtak a csoportos útlevel védelmében.

A védlevel (Schutzbrief) hivatalos példánya a formai előírásokkal.

Magyar Országos Levéltár

Hivatalos tábla a Szabadság téri épületen.

A svájci követség az Üvegház kapuján ezt a táblát helyezte el.

Ágnes Hirschi gyűjteménye

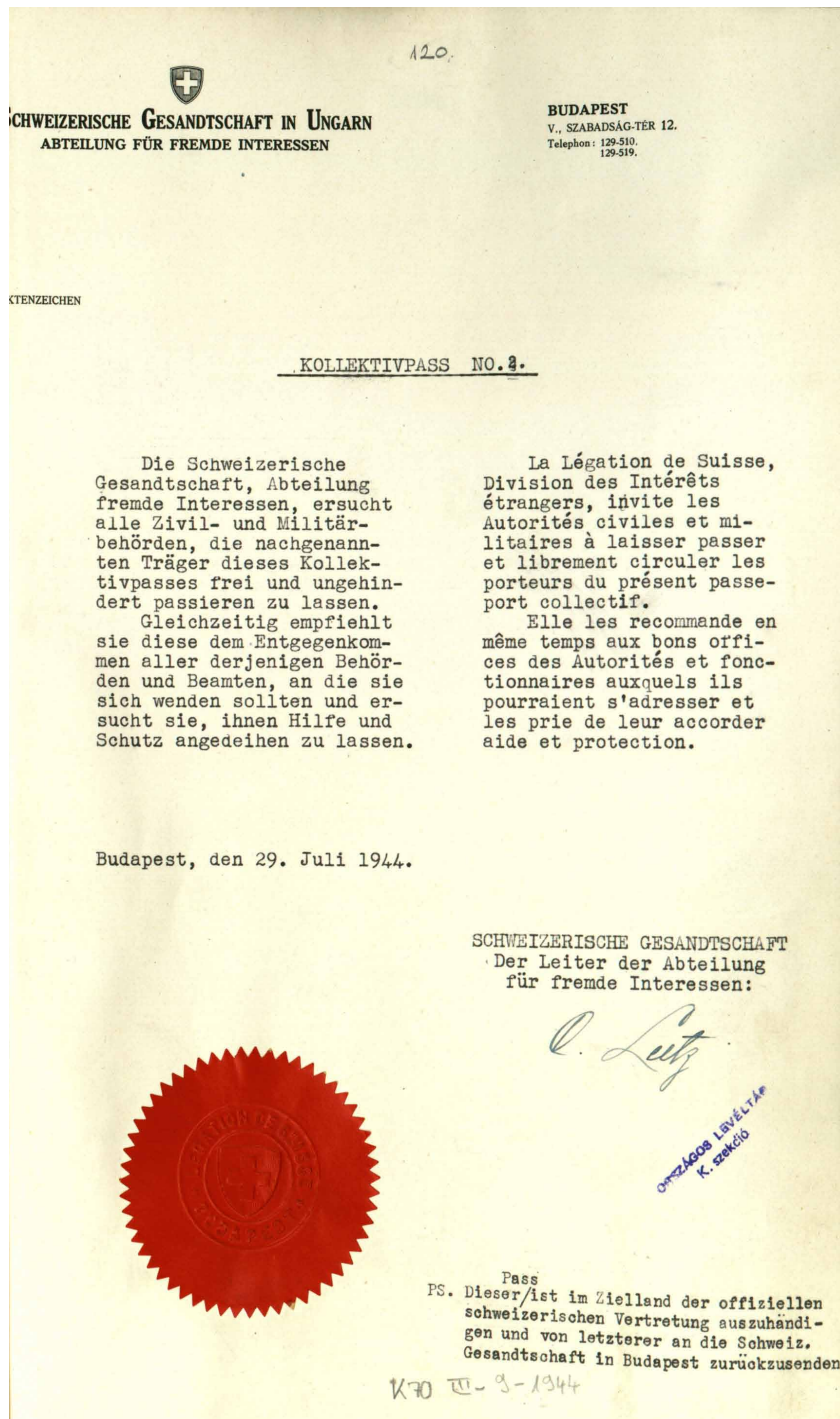
Horthy az erőteljes tiltakozások hatására 1944. július 6-án leállította a deportálásokat, de intézkedése csak átmenetinek bizonyult, a tehervonatok tovább közlekedtek a haláltáborok felé.

1944. május 3-án jelent meg az első rendelkezés Budapesten a zsidó lakások összeírásáról. Június 21-ig pedig elrendelték az ú.n. csillagos házakba való összeköltözést. Egy hónap múlva, július 24-én Carl Lutz svájci konzul Weiss Arthur Vadász utcai Üvegházában megnyitotta a Svájci Követség Idegen Érdekeket Képvisező Osztályának Kivándorlási Irodáját, bár a Szabadság téri iroda továbbra is létezett. Weiss Arthur ekkor már nem folytatta üzleti tevékenységét, és az épület ezennel új funkciót kapott.

ÜVEGHÁZ – MENEDÉK

Carl Lutz, dr. Geyer Albert jogással és Gedeon Andorral állapodott meg a Weiss-féle ház igénybevételéről, a svájci követség Idegen Érdekeket Képvisező Osztálya számára. Az épületre táblát helyeztek el, és elkészítették az új beosztását.

Kijelölték a hivatali helyiségeket, a fogadóirodákat, és Krausz Miklós, a Palesztina Hivatal volt titkára segítségül hívta Mezei Rezsőt, az Angol-Magyar Bank korábbi igazgatósági titkárát, de az adminisztrációt rajtuk kívül teljes egészében a cionista szervezetek aktivistái látták el. A munkamenet egy ideig hasonló volt, mint a Palesztina Hivatal gyakorlata. A kivándorlásra jelentkezők adatlapokat készítettek, ezekhez fényképeket csatoltak.¹⁹ A csoportos útlevelek elkészítése jelentette az iroda első „hivatalos” munkáját, s egyben egyfajta általános irathamisító műhelyként is kezdett dolgozni. A fiatalok az itt készült hamis igazoló iratokat eljuttatták a város különböző helyein bujkáló rászorultaknak, a szomszédos országokból idemenekülteknek és hazaiaknak egyaránt. A rendkívül veszélyes futárszolgálatra felfigyelt a nyilas sajtó is,

*A csoportos útleveél
Magyar Országos Levéltár*

és támadást intéztek az üvegházi iroda ellen, így a továbbiakban óvatosabban kellett működniük.²⁰

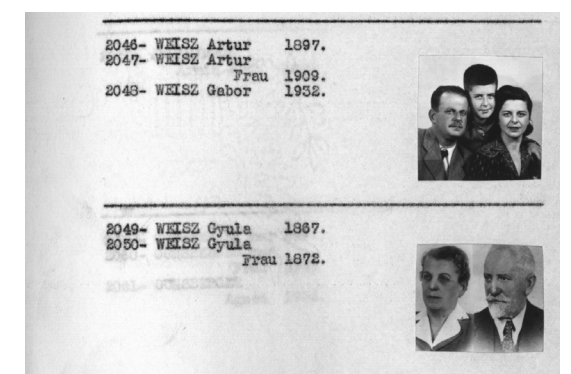
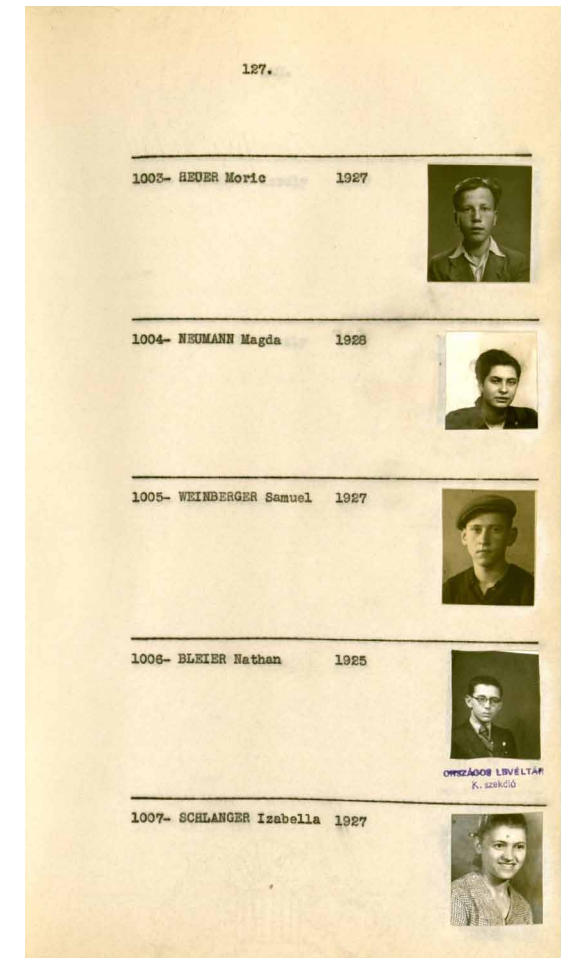
Az 1944. október 15-i nyilas hatalomátvételt követően megváltozott az iroda jellege. Már nemcsak az irathamisító részlegnek és a kivándorlási kérelmet benyújtók fogadására biztosítottak teret, de egyre többen jöttek olyanok, akik számára már fedelet is kellett nyújtaniuk.

1944. november 8-tól 15-ig tartott Budapesten az ú.n. nemzetközi gettó felállításának megszervezése a Pozsonyi út környékén. A svájci követség 72 lakóház védelmét biztosította, és lassan mind többen gyűltek az üvegházi menedék falai közé is. Az irodákat és a műhelyeket szállásokká kellett átalakítani.

„A földszinti nagy teremben volt a tájékoztató, az emeleti irodában a referensek nap közben fogadták a jelentkezőket, éjszaka ott pihentek az íróasztalokon, vagy a padláson.”²¹

A központi épület padlásán a különböző cionista ifjúsági csoportok rendezkedtek be. Többszintes priccseket állítottak fel a pincében, az udvar egyik épületében konyha működött. Az ortodoxok pincerészében rendszeresen imádkoztak is. Ahogy nőtt a zsúfoltság, egyre szűkebb lett a hely az élelmezési raktár számára, a svájci követség nevében új helyiséget is béreltek a mai Hercegprímás utca 17-ben, egy volt iroda- és raktárépületben. Természetesen itt nemcsak élelmiszert tároltak, emberek számára is bűvőhelyként szolgált.

Decemberben újabb lehetőség nyílt az Üvegház helyiségeinek bővítésére. A Vadász utca 31-ben december közepéig még nyitva álltak a Magyar

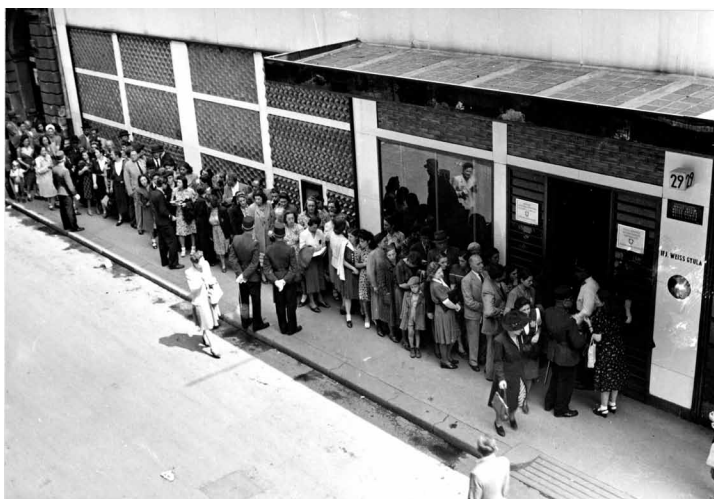

A csoportos útleveél egyik oldala.

*Részlet a csoportos útleveélből.
Magyar Országos Levéltár*

Labdarúgó Szövetség helyiségei, majd az épület bezárt. Ekkor néhány fiatal, felismerve a lehetőséget, áttörte a pincék közti falat, és csendben elfoglalták a szomszéd épületet. (Ez a menedék a későbbiekben több ember életét mentette, mert a hatóságok nem tudtak az épület elfoglalásáról.) A menekültek úgy segítettek egymáson, ahogy tudtak. Akik a hamis iratok birtokában kijárhattak a városba, az összeszedett élelmiszerjegyekkel igyekeztek élelmezni a közösséget, és voltak olyanok is, akik csomagokat juttattak el a bent bujkálóknak. A tisztálkodásra és egyéb szükségletek elvégzésére az Üvegház mellékhelyiségei még egy ideig lehetőséget adtak, de ez később sokkal nehezkesebbé vált.

Az egyik visszaemlékező, aki november végén érkezett az Üvegházba, így emlékezik az ottani viszonyokra: „A Vadász utca 29. bejárata előtt elkeseredett emberek tömege

A sorban állók felvételüket kéri a kivándorlók csoportjába. 1944. július-augusztus. Feltételezhetően Carl Lutz felvétele. ETH Archiv für Zeitgeschichte

1944 októberében már hatalmas tömeg ostromolta az Üvegházat a védlevél vagy a befogadás reményében. Carl Lutz felvétele. ETH Archiv für Zeitgeschichte

Shmuel Katz (Katz Sándor) Izraelben alkotó grafikusművész emlékezeti rajza az Üvegházban berendezett emlékszoba számára

zsúfolódott össze. Mindegyikük sárga csillagot viselt. Kísérőnk egy papírt mutatott a portásnak, aki kinyitotta a kaput és beengedett minket a belső udvarra. Bent különös látvány fogadott minket. Az udvart szegélyező főépületben irodák voltak, valamint egy lakás, a másik három épület raktárnak tűnt. ...Mivel a munkatábor sanyarú körülményei közül érkeztünk, hamar alkalmazkodtunk a szegényes szálláshoz. Sokkal nehezebb volt kibírni a megfelelő élelem hiányát. A sovány adagok, amelyeket a Vörös kereszt adott, egy kis darab kenyérből, némi élelemből és egy kicsi, ismeretlen összetételű virsliből álltak. A legelviselhetetlenebb azonban a higiénés feltételek hiánya volt. Se mosásra, se mosásra nem volt lehetőségünk... Ennél is rosszabb volt a vécéhelyzet. Mindössze három-négy volt belőlük a főépületben. Ennyi a személyzetnek rendes körülmények között elég volt, de siralmasan kevés a hatalmas, és egyre növekvő tömegnek. December közepére kb. 3000 ember lakott az Üvegházban minden zugot, és repedést kitöltve a pincétől a tetőgerendáig.”²²

December 4-én egy nyilas különítmény behatolt az épületbe, és mindenkit az utcára parancsoltak, majd el akarták indítani őket a Duna-part felé. Weiss Arthurnak a diplomáciai státuszra hivatkozva sikerült elérnie, hogy a kerületi rendőrparancsnok megállította a további atrocitást, és az emberek visszamenekülhettek a ház falai közé.

A bombázások veszélyét azonban ők sem kerülhették el, a szomszédos épület találatot kapott, de szerencsére nagyobb rombolás nem történt.

Budapest körülrzése után azonban újabb súlyos támadás érte az épületet a nyilasok részéről. 1944. december 31-én géppisztolyokkal és kézigránatokkal támadtak a házra, és tüzet nyitottak az udvaron lévőkre, majd az utcára terelték az elkeseredett embereket, holtakat és sebesülteket hagyva. Négy halott és több sebesült hevert a földön. Szerencsére a telefon még működött a házban, és a bent lévők értesítették Lutz irodáját. A rendőrparancsnok ismét közbelépett. Így a mintegy 800 ember megmenekült. Nem menekült meg azonban Weiss Arthur, akiért 1945. január 1-jén a nyilasok visszajöttek, és ismeretlen helyen kivégezték, csakúgy, mint Komoly Ottót, az egyik cionista vezetőt.²³

De a rémtettek ezzel még nem fejeződtek be, január 5-én újabb gyilkosság történt, az egyik fiatal futárt az utcán lőtték agyon a posztoló nyilasok és megölték a követség autójával érkező két cionista aktivistát is. A visszaemlékezők egyike így ír a január eleji napokról: „Weiss úr halálát követően a hely olyan volt, mint a test, amiről levágták a fejet. Senki nem tudta, mihez tartsa magát. Többé nem voltak szabályok. Senki nem volt, aki utasításokat adott volna.”²⁴

A leírtakból kitűnik, hogy – bár az Üvegház életét a tömegek mozgása is alakította, a sors kényszerítő körülményei révén, ahhoz, hogy mint intézmény működőképes legyen, két ember munkája volt nélkülözhetetlen. Carl Lutz külső segítsége a legitimitást biztosította, Weiss Arthur pedig új feladatot talált az emberek mentésében, és egy jó üzletember és cégvezető rutinjával szervezte és irányította az iroda munkáját, az Üvegház életét. Az Üvegházba menekült több ezer ember között volt a későbbi nemzetközi rangú tudós, Scheiber Sándor, a budapesti Rabbiképző tanára, aki 1948-ban, Weiss Arthurra emlékezve írta: „Úgy emelkedett ki Weiss Arthur nemes alakja, mint a napban fürdő szikla a haragos hullámok közül, ő volt a legmegfelelőbb pozícióban... minden percének megvolt a maga rendeltetése.”²⁵

Az utolsó napokat a Vadász utcai ház lakói állandó rettegésben élték meg. „A Vadász kapujának most már üveg nélküli, zsákokkal lefüggönyözött rácsain keresztül, ha kikukucskáltunk, az utca túlsó oldalán állva mindig ott láttunk egy-egy sötét fegyveres alakot. Úgy ólálkodtak állandóan az épület körül, mint valódi éhes farkasok, csak arra várva, hogy falkába verődhessenek, s majd úgy ronthassanak rá a karámra, amelyen belül a remegő bárányok, a Vadász utca éhségtől és betegségtől elalélt népsége hevert a földalatti búvóhelyen.”²⁶

A reményvesztett embereknek január 18-a hozta a felszabadulást. Az első csapatban, a németek ellen az oroszok mellett harcoló, román katonák érkeztek a helyszínre. A harcok azonban változatlanul folytak a városban, hiszen a németek még Budáról lőtték Pestet, ezért az Üvegház akkori irányítói úgy ítélték, hogy kiürítik az épületet. Azt tanácsolták az embereknek, hogy egyenként próbáljanak más búvóhelyet találni maguknak. Bár voltak olyanok is, akik még hónapokig a házban maradtak, mert más lehetőségük nem volt, és felhasználták a maradék szegényes készletet, amit a házban találtak.²⁷ Az Üvegház, mint üvegsziget, törékeny menedék volt, de a nyomorúság ellenére is több ezer embernek nyújtott oltalmat. Carl Lutz mentőakciói sikeresek voltak, s bár ezek köszönhették neki életüket, mégsem méltányolták eléggé fáradozásait. 1945 áprilisában, több diplomatatársával együtt, kiutasították az országból.

EMLÉKHELY

Az Üvegház utóélete elég szomorúan alakult a felszabadulását követő időszakban. A ház építészeti értékeit nem sokra becsülték, irodának, lakóépületnek egyaránt használták, és mint az üldözöttek sokaságának menedéket adó búvóhelyet sem tisztelték. 1946. január 1-én ugyan Weiss Arthur és a kivégzettek emlékére táblákat helyeztek el az épületen, de az 1990-es évek elején Weiss tábláját levették, és összetörték. 1993-ban új táblát állítottak, de 2000-ben ezt is összetörték. Jóakarátú emberek szerencsére megtalálták és eltették a darabokat, így sikerült 2008-ban részlegesen helyreállítani és a jelenlegi kiállításon bemutatni. A homlokzaton ma Weiss Arthurra bronztábla, a meggyilkoltakra az 1946-ban felállított márványtábla utal.

Carl Lutzot hazatérése után svájci felettesei jószolgálati tetteinek igazolására kötelezték, hatásköri túllépésnek minősítve a védlevelek kiadását.²⁸ Az embermentésben résztvevő cionista vezetők és aktivisták nagy része a háborút követően elhagyta az országot, és 1949-ben magyarországi szervezeteiket felszámolták. A megmenekültek magukban őrizték az 1944–45-ös év borzalmainak emlékét.

Carl Lutz tevékenységére ma a nevét viselő Alapítvány emlékezik, alakját műalkotások, emléktáblák és az egykori Üvegházban berendezett kiállítás őrzi. A

Moshe Skedi (Mandel Dezső) egész családját elhozta Izraelből megmenekülése helyszínére.

Vámos György felvétele

Látogatók
az emlékszobában.
Vámos György felvétele

Vadász utcai épületben 2006-ban megnyitott kiállítás kurátorának, Vámos Györgynek az volt a célja, hogy annak az ellenállási és embermentő mozgalomnak a történetét dolgozza fel, és mutassa be, amely konkrétan a helyhez, az Üvegházhoz kötődött, s amely mozgalomban Carl Lutz, Weiss Arthur, a cionista fiatalok s a hozzájuk kapcsolódó segítők munkája tárgyak, tablók, iratok, nyomtatványok révén a mai közönség számára is érthetővé, érzékelhetővé válik.

A Svájci Követség Idegenérdek Képviselő Kivándorlási Osztálya hivatali épületét korabeli fotók segítségével idézik meg az épület előtt tolongó, segítségre váró tömeg megrendítő látványával. Mellette kontrasztként láthatók az egykori Kozma Lajos-tervezte Üvegház, Seidner Zoltán készítette fotói, valamint egy 3D virtuális modell is készült.

A kiállításban külön fejezet szól a Kivándorlási Osztályról, ill. a Palesztina-certifikátok levéltári dokumentumairól. Bemutatják a kollektív útleveleket és a különböző védleveleket, legálisnak ható igazolványokat, vádiratokat. Külön csoportosításban szerepelnek a cionista mozgalmakra vonatkozó dokumentumok, adatok alapján rekonstruálták az egykori kapcsolatokat és a résztvevők portréival idézik fel emléküket. Maketten, ill. alaprajzon mutatják be az Üvegház átalakított belső szerkezetét, amely a bűvőhelyet jelentett mintegy másfélezer ember számára.

Külön részben foglalkoznak Carl Lutz személyével, életútjára és munkásságára vonatkozó fotókkal, dokumentumokkal. Olvasható Dinnyés Lajos akkori miniszterelnök Lutzhoz írt köszönőlevele, de olvasható az az elmarasztalás is, amelyet a svájci felettesek adtak Lutznak, hatáskörének túllépéséért. A visszaemlékezőknek, mintegy 300 főnek, adatait sikerült a rendezőnek összegyűjteni a 2006. májusi megnyitásig, de az adatok és a dokumentumok gyűjtése ma is folyamatos, 750 személynél tart.

Az emlékszoba elsősorban kiállítóhelyként működik, hiszen raktározási állagmegóvási lehetősége még nincs, de az egyre bővülő dokumentum-anyag tárlókban és tablókban való elhelyezésére még van lehetőség. A kiállítás felhasználja a zenei hangzó aláfestést és a mozgóképi lehetőségeket is, a tárlat így még élményszerűbbé válik kiegészítve a posztamenseken elhelyezett, a kort idéző műtárgyakkal.

Az Alapítvány gyűjtőtevékenysége révén ma már szinte minden harmadik egykori itt bujkáló menekült nevét ismerik, Vámos György 2008-ban megjelent kötetében számos visszaemlékező írását, tanúságtételét közli. Az állandó kiállítás mellett, a kiállított anyagból, angol és francia, német és héber nyelvű vándortárlat is készült, amelyet külföldön, az Egyesült Államokban, Kanadában, Svájcban mutattak be. A vándortárlat hat háromoldalú oszlopból áll, amelyeken fotó-, írat- és nyomtatott dokumentumok láthatók.

Mielőtt azonban külföldre vitték az anyagot, Carl Lutz egykori lakásának színhelyén, a volt brit követség épületében, a Várban, 2008. január 18-a és 21-e között az akkori Kulturális Örökség Hivatalának épületében mutatták be. A külföldi bemutatkozás New Yorkban, az ENSZ székházának előcsarnokában volt, ahol egy hónapig volt látható a Jad Vasem, albániai zsidómentőket bemutató fotókiállítással egyetemben. A megnyitó a holokauszt nemzetközi emléknapján volt. A Carl Lutz Alapítvány nagy adóságot törleszt az Üvegház történetének felidézésével. Felhívta a figyelmet kiemelkedő építészeti emlékünknél Kozma Lajos művének pusztuló állapotára, Carl Lutz, Weiss Arthur és a cionista fiatalok hősiességeire, humanitárius cselekedeteire és szeretné felhívnia figyelmét az utókornak és lehetőséget teremt kegyelet megadására is. A túlélők kihalásával nem szabad megengedni az emlékezet kihalását is. Budapest belvárosában egy olyan épület áll, amely önmagában is történelmet idéz.

JEGYZETEK

1. *Koós Judith*: Kozma Lajos munkássága, Akadémia Kiadó, Budapest 1975. 189.
2. *Major Máté*: Utószó. In: Kozma Lajos: *Az új ház*, Corvina Kiadó, 1978.162.
3. U. o.
4. Kozma Lajos modern épületei. Szerk.: *Horányi Éva*. Budapest, Terc, 2006.
5. Üvegsziget, Budapest, Vadász u. 29. Történelmi antológia. Szerk.: *Vámos György*, Makkabi Kiadó, 2008. 65.
6. U. o. 67.
7. U. o. 65.
8. Kozma Lajos modern épületei. Budapest, TERC. 2006. 36.
9. *Szita Szabolcs*: Weiss Arthur és a budapesti Vadász utcai Üvegház 1944–45-ben. Holocaust Dokumentációs és Emlékgyűjtemény Közalapítvány, Budapest, 2002. 2.
10. *Vámos 2008*, 69.
11. *Szita 2002*, 4.
12. *Vámos 2008*, 29.
13. U. o.
14. *Brunberg, Björn*: *Az elfeledett hős*, Valdemar Langlet. Adoc-Semie Kft. 2007. 89.
15. *Vámos 2008*, 36.
16. *Vámos 2008*, 37.
17. *Brunberg 2007*, 60.
18. *Szita Szabolcs*: *A Gestapo Magyarországon*. Korona Kiadó, Budapest, 2002. 129–131.
19. *Vámos 2008*, 46.

20. U. o. 49.
21. U. o. 50.
22. Grósz Károly visszaemlékezése. U. o. 184–185.
23. *Szita 2002/a*, 6.
24. Schwartz Andor visszaemlékezése, *Vámos 2008*, 242.
25. *Szita 2002/a*, 6.
26. Salamon Mihály visszaemlékezése. U. o. 16.
27. Salamon Miklós visszaemlékezése. *Vámos 2008*, 200.
28. U. o. 60.

SAROLTA KŐVÁGÓ

THE GLASS HOUSE

ABSTRACT

The Glass House in downtown Budapest, now listed as a historic monument, is a Lajos Kozma building of peculiar value. In addition to the architectural assets of the building, it was shelter for thousands and a centre of illegal lifesaving actions during the darkest days of Hungarian history, in 1944. At the outset of his career an adherent of the folkloristic trend of art nouveau, Kozma earned a name at first by his graphic sheets and furniture designs before in the thirties he produced a lasting crop of Bauhaus-inspired villas, family houses, holiday cottages and representative urban buildings. No. 29, Vadász street is the epitome of the versatile use of glass, as the reviewer in that-time professional journal *Tér és Forma* also remarked. In the desolated building of the glass merchant who was forced to give up business by the anti-Jewish laws the Swiss diplomat Carl Lutz and his staff organized the salvage operations based on the theoretical possibility of emigration to the Palestine.